

Elias och de stora frågorna

Lärohandledning

Att arbeta med programmen "Elias och de stora frågorna" leder in på viktiga områden, som de flesta människor funderar på då och då genom livets olika skeden. Det handlar om de så kallade livsfrågorna som Vem är jag? Vad är rättvisa? Varför har jag inga vänner? och frågor om liv och död, ensamhet och gemenskap, rätt och fel. Men också filosofiska frågor om vad tid är och om att vara en unik varelse. "Du är min lilla filosof", säger farmor till Elias.

Det etiska perspektivet lyfts i den nya läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr-11 fram som ett viktigt perspektiv under rubriken "Skolans uppdrag". Perspektivet ska, "präglade skolans verksamhet för att ge en grund för och främja elevernas förmåga att göra personliga ställningstaganden". Varje enskild individ ska finna sin unika egenart och skolan har ett ansvar att stärka elevernas förmåga att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar.

I de samhällsorienterande ämnenas centrala innehåll för årskurs 1-3 står under rubriken "Att leva tillsammans" som ett område att behandla:

- "Livsfrågor med betydelse för eleven, till exempel gott och ont, rätt och orätt, kamratskap, könsroller, jämställdhet och relationer."

I kommentarmaterialet till ämnet religionskunskap, skriver Skolverket att detta centrala innehåll utgår från elevernas vardag och att innehållet utgör en startpunkt för religionskunskapens fokus på identitet, livsfrågor och etik. Den nationella utvärderingen NU-03 har också visat på att det finns ett stort intresse för existentiella frågor bland eleverna. För att stärka de samhällsorienterande ämnenas roll som en plats för reflektion och samtal för kursplanen fram "identitet och livsfrågor" som ett eget kunskapsområde. Att reflektera kring frågor som saknar givna svar kan bidra till elevernas personliga utveckling och att i samtal få pröva egna ståndpunkter mot andras uppfattningar ger träning i förmågan att argumentera, skriver de vidare.

Programmen "Elias och de stora frågorna" ger många möjligheter till sådana samtal och reflektioner. Dessutom ger de ett rikt underlag för arbete både inom svensk- och bildämnet. Denna lärohandledning kan ses som en idébank till både för- och efterarbete. Handledningen gör inte anspråk på att vara heltäckande, utan bör snarare ses som en inspirationskälla för er som pedagoger. Den är uppdelad i ett avsnitt med idéer som är applicerbara runt alla de sju programmen, samt ett idéavsnitt för varje program.

Det finns även ett inspirationsprogram för pedagoger där man får höra idéerna bakom programserien.

Programmen kan ses i valfri ordning.

Uppgifter till alla program

Samtal

- Aidan Chambers "Jag undrar..."-frågor¹ kan vara ett bra sätt att få igång ett samtal kring de olika avsnitten om Elias och hans farmor. Frågorna som ställs är till för att hjälpa eleverna att komma underfund med sina egna tankar och insikter. Chambers säger att "allt är värt att berättas" och kallar sina frågor för "Jag undrar" – frågor. Nedan följer några sådana frågor som kan vara användbara för att komma igång med samtalet:

Jag undrar...

... om det var något speciellt du gillade i filmen?

... om det var något du inte gillade?

... om det var något du inte förstod eller tyckte var svårt?

... om du kom att tänka på något särskilt när du tittade på filmen?

- **Samtal med tanketid.** För att ge utrymme till många barn att uttrycka sina tankar kan det vara bra att ställa en fråga och låta eleverna samtala två och två först, innan man har samtal i helklass. Alternativt kan de kort få skriva ner sina tankar innan klassamtalet kommer igång. De kan också ta med sig sin fråga och sina tankar hem för att samtala med någon i familjen hur de tänker, för fortsatt samtal i skolan en annan dag. En slags tankeläxa.

Brevlåda/ Tankelåda

- I en brevlåda eller kanske en "Tankelåda" som finns i klassrummet kan eleverna lägga ner sina tankar, funderingar eller frågor som väckts av det de sett i programmet. De elever som inte kan skriva kan få skrivhjälp av en vuxen med sin fråga eller tanke som de vill lägga i lådan. Tanke/frågelapparna kan sedan bilda utgångspunkt för en samlingsstund, där man drar dagens tanke/fråga för att samtala om. Kanske kan det vara bra att i det sammanhanget se, alternativt se om ett av Eliasprogrammen.

Tankepromenader

- Eleverna får gå på promenad och ha med sig en tankefråga från brevlådan, alternativt en fråga som har väckts i anslutning till ett av Elias-programmen. Eleverna går två och två och har i uppdrag att samtala om frågan. I klassrummet får de sedan redovisa hur och vad de samtalat om på sin "tankepromenad". Om möjlighet finns kan en pedagog skriva ner vad varje par berättar när de kommer tillbaka, för att dokumentera "allas tankar" kring frågan. Detta kan utvecklas och kanske kallas filosofiska promenader.

¹ Aidan Chambers, *Böcker inom oss*, (Norstedts 1994)

Tankebok

- Tankarna som eleverna utifrån brevlådans frågor, tankepromenadernas samtal eller sammanfattningar av tankar utifrån programmets innehåll ger uttryck för, kan samlas i en Klassens Tankebok och sparas för att läsas då och då, som Helena Dal (mediepedagog) säger, för att elever och lärare ska få syn på processen i elevernas tankar/ tankeutveckling. Hur ser vi på de här frågorna idag och hur tänkte vi förut?

Ordsamlingar/ Diktskrivande

- Efter varje program kan eleverna samla ord, begrepp eller meningar som de tycker att dagens Elias-program handlat om. De bildar en ordsamling som kan ligga till underlag för att rita, skriva eller samtala om. Orden kan samlas under en eller flera rubriker, till exempel "tankar", "känslor" eller "minnen".
- Låt eleverna plocka ord från ordsamlingen och göra sin egen dikt, gärna med en bild till. En dikt behöver inte ha rim. Den kan bestå av ord staplade på varandra, eller enkla meningar. Jämför med att göra en "kom-ihåg-lista" eller en handlingslista.
- Ett exempel på ett enkelt diktskrivande kan vara att klassen samlat på motsatsord och eleven väljer två ord och skriver en strof om varje. Om alla elever skriver kring samma motsatsord utifrån ett program kan allas strofer tillsammans bilda klassens dikt. Exempel på motsatsord som hör ihop med Eliasprogrammen: levande – död, snäll- dum, sanning – lögn, att tala sanning - att ljuga, ensam – tillsammans, dagen – natten, dåtid - nutid – framtid, nu – sedan, rättvis – orättvis, lika – olika, gilla – ogilla.

Dockor

- Som mediepedagogen Helena Dal säger i lärarprogrammet, kan man låta eleverna själva göra scener med dockor i klassrummet. Ibland är det lättare för barn att uttrycka sina tankar genom att vara "någon annan"- i det här fallet en docka.

Antingen kan eleverna själva tillverka enkla klippdockor att arbeta med, eller så ber man barnen ta med sig legogubbar, playmogubbar, dockskåpsdockor, smurfar, barbiedockor eller kanske ett mjukisdjur var, som kan representera deras figur. Eleverna kan skapa dialoger – två och två eller leka "Farmor/ mormor/farfar/morfar och jag". De kan skapa en dialog, eller ett samtal mellan flera figurer, utifrån en ställd fråga eller något uppslag från ett av programmen. Det kan räcka med att de skapar sina dialoger/ samtal två och två till en början för att så småningom arbeta i större grupper när de blivit vana med arbetet kring dramatisering.

- Genom Eliasprogrammen kan eleverna få inspiration att bygga ett enkelt landskap med hjälp av stenar, kottar, mjölkförpackningar (hus), sand, kvistar och så vidare där man kan placera in sina figurer. Små dramaspel kan spelas upp i landskapet.

Program 1. Döden

Många barn funderar ganska ofta på döden och har många frågor kring döden. Genom att öppet samtala och tala om döden kan vi försöka avdramatisera det. Hur går det till när en människa dött? Varför sätter vi in dödsannonser i tidningen och vad kan det stå där? Hur går det till på en begravning? Hur gör olika människor med olika tro? Varför det? Vad tror vi händer efter döden i olika religioner och vad tror du? Ingen kan veta, för ingen människa har varit död och kommit tillbaka och berättat hur det är att vara död, så vi kan bara tro och gissa.

Om man känner sig obekvämt med ämnet eller är osäker på elevernas reaktioner, kan man börja med att läsa en bilderbok, en dikt eller starta med en sorteringsövning innan Eliasprogrammet. Barbro Lindgren har skrivit flera fina dikter till exempel, "Rädd för att dö", "Mormor var inte rädd" och "Någon gång ska vi alla dö".² Det finns också gott om bilderböcker som handlar om att någon dör eller att ett djur dör, till exempel "Adjö Herr Muffin" av Ulf Nilsson och kapitelboken "Kan du vissla Johanna" av Ulf Stark.

Sorteringsövning att starta med, kanske innan programmet

- Att jämföra vad som är dött och vad som är levande. Utmana barnens vardagsföreställningar genom att be eleverna sortera ett antal föremål i "lever", "har levt", "har aldrig levt", alternativt "dött" eller "levande". Är till exempel en morot död eller levande? Är ett hönsägg levande eller dött? Stenar, maskar, skalbaggar, blad, trädgren, skål, glas, ett värmeljus och så vidare?³

Utgångspunkter för samtal/ skrivuppgifter/ diktskrivande/ brevlåda/ dockspel/ rituppgifter. (Se även sid. 2)

- Tänk om alla hade evigt liv. Hur skulle det bli då? Varför måste vi dö?
- Vad händer när vi dör? En klasskompis till Elias säger att "allt blir svart" och Farmor säger att man kanske har olika liv. En gång blir vi insekter och en annan gång något annat. När Elias leker med en docka ramlar den ner och dör. Dockan kommer till himlen. Vad tror du händer när man dör? Om man kommer till himlen, hur ser det ut där, tror du?
- Elias vill inte stanna kvar på kyrkogården med farmor. Varför vill han inte det, tror du?
- En gång när jag tänkte på döden... tankar, känslor, minnen.
- En gång när jag tänkte på Gud... tankar, känslor, åsikter.

Program 2. Snäll

Elias är inte snäll, han sitter inte stilla, utan stör i klassrummet. Jag gör dumma saker, säger Elias. Jag är inte snäll jag heller säger farmor. Dockorna är dumma mot varandra. En docka får hjälpa till med allt för alla – är det schysst?

Utgångspunkter för samtal/ skrivuppgifter/ diktskrivande/ brevlåda/ dockspel/ rituppgifter. (Se även sid. 2)

- Hurdan är en snäll människa? Finns det människor som alltid är snälla? Går det att alltid vara snäll? Är det bra att vara snäll jämt? Varför/ varför inte?

² Barbro Lindgren *Vad tycker du? Liber eller Barnens versbok*. En bok för alla, Litteraturfrämjandet.

³ Efter en idé från Ingela Elfström m fl. *Barn och naturvetenskap*, Liber

- Hur är man en snäll kompis? Elias tycker att en snäll kompis är en som hjälper en att bygga lego, man kan få en present, ser att man är ensam och tar hand om en och så vidare. Vad tycker du? Spalta snälla handlingar/ saker som man kan göra.
- Om man inte känner sig snäll, hur ska man göra för att bli snäll? Hur kan man få någon att bli snäll, som man tycker är dum?
- Kan någon annan bestämma hurdan man ska vara? Snäll eller dum?
- Innerst inne är alla snälla säger farmor. Inte tjuvarna, säger Elias. Vad tycker du?
- "Vuxna säger alltid att man ska vara så snäll, men sedan behöver de inte vara snälla själva!" säger Elias. Är det så? Varför det?
- Om andra är snälla, blir man själv snäll då?
- Hurdan är en dum människa? Går det att förklara varför en människa gör dumma saker? Farmor säger att det "är mänskligt att bli arg. Vi är ju inte perfekta." Men, säger farmor "jag tror att vi alla vill göra bra saker". Är det så?
- En gång när jag var snäll, så...
- En gång när jag var dum, så...

Program 3. Ensam

Elias är lite ledsen när farmor hämtar honom. Ingen vill vara med mig säger han. Farmor och Elias går och köper glass och sitter på parkbänken och pratar. Farmor säger att hon tycker att det kan vara rätt skönt att vara för sig själv ibland. Men då har du valt det själv säger Elias. Men det var ingen som frågade mig.

Utgångspunkter för samtal/ skrivuppgifter/ diktskrivande/ brevlådan/ dockspel/ rituppgifter. (Se även sid. 2)

- Det är jobbigt att känna sig utanför, men dina kamrater kanske inte förstår hur du känner dig, säger farmor. Om man inte berättar hur man känner sig eller hur man vill ha det, kanske andra tror att man vill vara ensam. Hur kan man göra om man vill vara med andra som inte frågar om man vill vara med? Vad gör man om de säger nej, när man frågar?
- Att göra saker som man inte vill, för att få kompisar. Luftballongen och dockorna. De andra hittar på något för att den ensamma dockan ska få göra något roligt, men hon tycker inte det är roligt. Farmor berättar om populära Ellen som ville att de skulle släppa ut luften ur däcken på cyklarna. Hur gör man om man inte vill göra det som andra hittar på? Tänk om man inte vågar säga nej!
- En del verkar göra vad som helst för att få kompisar. Till och med dumma saker. Varför är det så, tror du?
- Ibland är det som att man inte får tycka att saker är tråkiga, säger Elias. Hur kan det komma sig?
- Farmor säger att ibland kan man känna sig mer ensam när man är med folk, än när man är ensam. Vad kan hon mena med det? Har du varit med om det någon gång?
- Ibland är det som om man inte finns, till exempel när mamma skriver på datorn och inte ser Elias, säger han. Vad menar han med det? Hur tror du han känner sig då? Ibland kan det vara skönt att vara ensam, tycker en av dockorna. Vad tycker du?
- När man är för sig själv kan man fundera på precis vad som helst utan att bli störd. En gång när jag var för mig själv, tänkte jag på ...
- En gång när jag var ensam, så...

Program 4. Rättvisa

På väg hem från skolan bjuder Farmor Elias på en chokladbit och tar resten själv. Elias blir stött och undrar hur farmor kunde ta allt. Det är inte rättvist, säger han. Dockan "Fröken rättvisa". Hon måste hjälpa till ibland. Om alla får lika många mazariner, så är det rättvist säger hon. Farmor tycker inte det är rättvisa om alla får lika. Det tycker Elias.

Det är viktigt att tala med eleverna om olika rättvisebegrepp. Många elever ser rättvisa endast som "lika tilldelning". I skolan använder vi oss av minst tre olika rättvisebegrepp, lika tilldelning (alla får lika mycket av något), rättvisa efter behov (en del får mer hjälp än andra till exempel) och rättvisa efter prestation (till exempel betygsättning och poängbedömning).

Utgångspunkter för samtal/ skrivuppgifter/ diktskrivande/ brevlåda/ dockspel/ rituppgifter. (Se även sid. 2)

- Vad är rättvisa? Samtala med eleverna om olika sätt att se på rättvisa. Ta exempel från filmavsnittet, till exempel där dockorna diskuterar vem som ska ha den sista bullen eller där dockorna jobbar med att flytta stenar. Alla får 100 kr var. En del dockor protesterar, för de tycker att de borde ha olika betalt, då de gjort olika stora insatser.
- Vad är rättvist? Elias kompisar och han brukar köra sten/sax och påse om det bara finns en bit kvar av något och de inte vet vem som ska få den. Hur brukar du och dina kompisar göra? Hur gör ni hemma?
- Barn borde få bestämma mer, säger Elias. Det är riktigt orättvist att vuxna bestämmer. Vad tycker du?
- Festen med dockorna på slutet. Hon har bara 5 stolar och 11 gäster. Hur ska jag lösa detta nu? säger hon sist i programmet. Hjälp henne att lösa problemet.
- Rättviseregler. Tänk er att er klass levde tillsammans. Nu ska ni bestämma hur ni ska göra med maten ni har. Hur ska ni dela upp maten, så att det blir så rättvist som möjligt för alla?
1. Det blir mest rättvist om alla barn får precis lika mycket mat varje gång. (Rättvisa efter lika tilldelningsprincipen.) **2.** Det blir mest rättvist om den som har arbetat mest den dagen får mest mat. (Rättvisa efter förtjänst.) **3.** Det blir mest rättvist om den får mest mat som är hungrigast. (Rättvisa efter behov.) **4.** Det blir mest rättvist om den får mest som blir gladast. (Rättvisa efter reaktion.)
- Jag känner mig orättvist behandlad när...

Program 5. Tid

Elias trillar och klockan stannar. Nu kommer jag att komma försent till allting, säger han.

Ibland känns det som om tiden går fort och ibland kan en minut kännas jättelång. Hur kan det komma sig? Tid kan vara ett både naturvetenskapligt, psykologiskt och filosofiskt begrepp.

Utgångspunkter för samtal/ skrivuppgifter/ diktskrivande/ brevlådan/ dockspel/ rituppgifter. (Se även sid. 2)

- Vad är tid?
- Tänk om man kunde stoppa tiden. Tiden stod still – hur skulle det bli då? Om alla klockor stannade – skulle tiden stanna då?
- Vart tar tiden vägen kan man undra, säger farmor. Vad tror du? Tiden går, brukar man säga. Vart tar den vägen, tror du och går tiden lika fort hela tiden?

- Elias farmor har aldrig bråttom. Vad tror du det beror på? Varför har en del människor så bråttom? Har alla människor lika mycket tid?
- Begrepp och uttryck. "Att ha tid" "att ta sig tid", "jag har inte tid", "jag hinner inte nu"... Vad betyder det? "Stulen tid", "det var på tiden" och "ont om tid". Tänk om man hade hur mycket tid som helst? "Det kändes som om tiden stod still" – vad kan man mena med det? Och vad betyder "att inte komma försent"?
- Hur är det för dig med tiden? Hur känns tiden på morgonen när du vaknar? På dagen? På kvällen? På lektionerna och på rasterna?
- Vem har bestämt att vi ska ha sekunder, minuter och timmar? Hur skulle vi kunna ha tiden på ett annat sätt? Är tiden likadan över hela jorden? I universum?
- Många filosofer har funderat över detta med tid. Finns "nu" till exempel? Så fort något har hänt är det ju redan "historia", det har redan hänt och det som ännu ej har hänt är "framtid". Så fort jag sagt eller gjort något har det ju redan hänt och det jag kommer att säga eller göra ligger i framtiden. Hur tänker du kring det här?
- Att känna på tiden: Går det? En tyst minut – prova Hur kändes det? Långt/ kort? Varför tror ni?
- Om att köpa tid. Det skulle vara bra, tycker Elias, så att du inte dör, säger han till Farmor. Dockan som vill sälja tid. Var har du fått all tid ifrån? Frågar de andra dockorna. De tror att han har snott tid. Läsberätta gärna ur boken "Momo – eller kampen om tiden"⁴. Om tidstjuvarna, till exempel kapitel 6, "En felräkning som ändå är rätt".
- En gång när tiden sniglade sig fram...
- En gång när tiden rusade fram...
- En gång när jag önskade att tiden skulle stanna...

Program 6. Jag

Ibland är man för liten och ibland är man för stor – hur hänger det ihop? Farmor säger till Elias att han inte får gå hem själv från skolan. Han är för liten. Men han är stor, säger farmor, när han ber henne hjälpa honom ta av skorna.

Utgångspunkter för samtal/ skrivuppgifter/ diktskrivande/ brevlåda/ dockspel/ rituppgifter. (Se även sid. 2)

- Finns det två människor på jorden som är exakt likadana, tror du? Om att vara unik. Om man hade en kopia av sig själv – hur skulle det vara? Jämför med dockan som får en kopia av sig själv, men den uppför sig inte likadant. Hur är det med tvillingar?
- Vilken tur att vi är olika, skulle man kunna säga. Hur skulle det vara om alla människor var precis likadana?
- Jag är inte densamma som för ett år sedan – jag ändrar mig, säger Elias. Märker du inte att du blir äldre, frågar han farmor. Inuti är jag femton hela tiden, men utanpå blir jag äldre, svarar hon. Då skulle man kunna säga att "skalet blir äldre, men inuti är människan likadan hela tiden"? Är det sant?
- Diskutera kring handikapp: en del barn och vuxna kan se väldigt annorlunda ut, men inuti fungerar och tänker, förstår de som andra... Tex. cp-skadade och andra funktionshindrade.
- Mina två jag – spela med dockor, där det ena jaget träffar det andra jaget. Vad pratar de om?

⁴ Michael Ende *Momo eller kampen om tiden* Berghs förlag.

- Kan samma person vara olika i olika sammanhang? Hurdan är du när du är i skolan och när du är hemma? Kan man vara olika i sättet när man är med olika kompisar?
- Diktförslag. Här kommer ett exempel på en så kallad skelettdikt. Ramen är lika, men istället för punkterna fyller eleverna i det som stämmer på just den enskilda personen.

Jag är jag och

Jag tycker om... och ...

Men jag tycker inte om ...

Eller...

- Om jag fick vara någon annan för en dag, vem skulle jag då vilja vara? Varför det?
- Sådan är jag. Jag är...
- Jag är speciell. Jag kan... och jag törs... och jag brukar... och jag vill... och jag har osv.

Program 7. **Sanning**

Farmor har glömt att köpa saker till ett litet modellhus som hon lovat Elias att de ska bygga den här dagen. Farmor ljuger och Elias avslöjar henne.

Utgångspunkter för samtal/ skrivuppgifter/ diktskrivande/ brevlåda/ dockspel/ rituppgifter. (Se även sid. 2)

- "Jag ljuger aldrig" säger en av dockorna. Finns det människor som aldrig ljuger?
- Varför säger man att det är fult att ljuga?
- Är sanningen alltid bäst? Finns det gånger när det kan vara bra att ljuga? Om man alltid svarar ärligt på frågor, kan det hända att personen blir ledsen eller sårad. Till exempel om någon frågar vad du tycker om hennes eller hans nya frisyr, byxor eller väska och du säger att du tycker den är jätteful (för det är vad du tycker). Hur ska man göra? Jämför med dockorna som är ärliga mot varandra i filmen.
- Farmor berättar om en väninna som inte talar om att hon har flyktingar som gömmer sig hemma hos henne. Väninnan skyddar dem. Hon skulle ljuga om det om någon skulle fråga henne. Är det rätt eller fel att ljuga om sådant?
- Att lova saker som inte blir av – är det att ljuga?
- Begrepp och uttryck. "En vit lögn" och "nödlögn".
- Hur känns det inuti en när man ljuger? Samvete – vad är det?
- Vad är det värsta du gjort? frågar Elias farmor. Hon vill inte berätta. Ibland kan det vara bra att inte berätta, säger hon. Är det sant?
- Vad är det för skillnad på att ljuga, fantisera, luras och att ha en hemlis?
- Hur vet man om något är sant? (Källkritik)
- En gång när jag ljög...
- En gång när jag var på väg att ljuga...
- Lek ljugleken. Det gäller att ljuga ihop en berättelse som skulle kunna vara sann.

Hässelby 12-15-12 Margareta Adolphson